

KÁRPÁTMEDENCEI KÖNYVTÁR-ÖRÖKSÉGÜNK SZÁMBAVÉTELÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Deé Nagy Anikó

A címben szándékosan használtam a **könyvtár-örökség** kifejezést a programban olvasható **könyv-örökség** szintagma helyett, minthogy ezúttal a könyvtárak felől kívánom megközelíteni a problémát. Azt mindannyian tudjuk, hogy a magyar könyvtártudomány milyen régóta és milyen dicséretes erőfeszítéseket tett és tesz művelődéstörténetünk egyik legnagyobb kincsének, a **régi könyvörökségünk** számbavételének, a nemzetközi elvárásoknak megfelelő szakszerű feldolgozásának elvégzésére. Az évtizedes erőfeszítések kézzelfogható eredményeit valamennyien ismerjük: a nemzeti tulajdonban lévő *ősnyomtatványok*, *16. századi nyomtatványok* katalógusai - mellettük sorakoznak természetesen a határon túli könyvtárak hasonló kiadványai, illetve azok előkészítő munkálatai, bár ezek korántsem jelentik az anyaország területén kívül található anyag teljes feldolgozását.

A Széchenyi Könyvtárban most már több évtizede tartó munkafolyamat eredményeként látott napvilágot a *Régi Magyar Nyomtatványok* két kötete, amely már felvállalta a határon túli könyvörökség számbavételét is, s mint tudjuk a szakma nagy várakozása mellett, tovább folyik a következő kötetek összeállítása is, de említhetem a *Petrik bibliográfia* folytatását s az anyaországi és határon kívül őrzött gyűjteményekben folyó *hungarika* feltárását is. Mindezek mellett az is ismert tény, hogy a **műemlék-könyvtárak** mindenikében folyik a régi könyvállomány új koncepciók és új technikai feltételek mellett történő számbavétele. Az már más kérdés, hogy különösen a határon túli gyűjtemények feldolgozásának eredményei, egyelőre nagyrészt hozzáférhetetlenek, sok esetben sárguló cédulákon várják a számítógépes, vagy hát miért is ne, az internetes feldolgozást, akár a nyomtatást. Mert amíg erre nincs meg a műszaki, az anyagi feltétel, még mindig jobbra múlt századi informálódási lehetőségekkel kell élnünk. S a totális áttekintés is vágyalom marad. Azt azonban mindannyian tudjuk, hogy az egyes könyvtárakban folyó szakszerű feldolgozás mindenképpen megteremtheti a lehetőségét a **régi könyvörökségünk majdani hiánytalan kataszter-rendszerezésének**.

*

A kárpátmedencei könyvtár-örökség ügyét illetően ennél jóval gyengébben állunk, hiszen mindeddig kísérlet sem történt arra, hogy művelődéstörténetünk egészét illetően számba vegyük például azt, hogy milyen köz- és magángyűjteményeink voltak egykor, kik és milyen célból hozták létre ezeket a könyvtárakat s mára mi maradt meg a hajdani gyűjteményekből.

Az elmúlt fél évszázadban sokunk számára nem létezett más lehetőség, csupán a saját szűkebb hazánk, régióink könyvtár-kultúrájának tanulmányozása s jó esetben, rendkívüli erőfeszítések mellett esetleg az anyaország könyvtártörténetét tiltott árúként becsempészett szakkönyvekből ízelgetni. Mindennek eredménye nem is lehetett más, csak az, hogy a határon túli területek könyvtártörténetét nem ismerjük, egymásról keveset, vagy éppen semmit sem tudunk s így **az egyetemes magyar könyvtártörténet** egyelőre pusztán tudati szinten létezik. Mai napig is nélkülözi az egységes szempontok szerinti vizsgálódást, s az esetleges helyi kutatások eredményeinek összesített feldolgozását.

Nem pusztán a szakmai kíváncsiság mondatja velem azt, hogy szeretnék biztosat tudni az egyes régiók hajdani könyvtáiról, könyvgyűjtőiről, ma is létező gyűjteményekről, vagy töredék könyvtárákról. Gondolom Önök közül sokan vannak akik velem együtt szeretnék egészen pontosan tudni például, hogy a Felvidéken, Délvidéken, Kárpátalján és másutt, ahol nemzettársaink éltek és élnek, az elmúlt századok során milyen jelesebb felekezeti könyvtárak léteztek, milyen iskolai könyvtárak születtek a felekezeti oktatási intézetek mellett, kik voltak azok a főrangú könyvgyűjtők, akiknek fáradozása nyomán számottevő könyvállományok jöttek létre, vagy a közrendű értelmiségiek milyen mértékben jutottak könyvhöz, milyen jelentősebb magántéakákról kellene tudnunk?

És sorjázna tovább a kérdések. Ma még van aki esetleg választ is tudna adni ezekre. Hiszen tudjuk, hogy az elmúlt évtizedekben sokan tettek fel maguknak is kérdéseket, a válasz érdekében levéltárakban, gyűjteményekben kutattak. Csakhogy az esetek többségében a kutatások eredményei íróasztalfiókban maradtak. Ideje lenne ezeket a részkutatásokat végre hasznosítani s megteremteni a lehetőséget **a nemzeti könyvtárhistoria intézménytörténeti fejezetének összeállításához, jeles könyvgyűjtőink pontos számbavételéhez.** Ennek a célfeladatnak előkészítéséhez jövök néhány saját, **erdélyi könyvtártörténeti** próbálkozásaimból eredő gondolattal. Teszem ezt elsősorban az együttes tovább-gondolkodás reményében, vitaindításként.

*

Menteni kell a még menthető!

Mert ha valakinek, akkor nekünk igazán okulnunk kellene saját történelmünkben. Ismert tény, hogy a magyar művelődéstörténet régi emlékei a kárpátmedence térségében javarészt elpusztultak. Most nem beszélünk az elpusztult építészeti kincsekről, de az **írott szó emlékei** is megsemmisültek. Valamennyien tudjuk, hogy szinte lehetetlen megrajzolni a kódexek világának magyarországi képét. Szórványos emlékekből, bizonytalan feltételezésekből kell rekonstruálni a valóságot. Hogy eleink milyen könyvkultúrával rendelkeztek, arról homályos elképzeléseink vannak. Úgy tudjuk, hogy a magyarság bekapcsolódása az európai könyvkultúrába a X. század végén kezdődött. Könyvet hozhattak magukkal a külföldről jött térítő papok, de az anyanyelvű papság képzésére itthon is könyvet kellett készíteni. Könyvre volt szüksége a székesegyházaknak, a püspöki székhelyeknek. Na de, hogy pontosan mi és mennyi létezett, arról már csak feltételezéseink vannak. Úgy gondoljuk, hogy könyve lehetett például Szent Gellért csanádi püspöknek, hiszen magyarországi működése idején írt *Deliberatio*ját bizonyára más könyvek tanulmányozása mellett állította össze. De hát biztosat erről sem tudunk. A tatárjárás, a török hódoltság másfél évszázada egyébként megsemmisítette a középkori könyvkultúránk legtöbb emlékét. Ami maradt, az csak töredék. Töredék maradt a kódexekből, egyáltalán a könyvekre vonatkozó forrásokból.

1756-ban az erdélyi tudós pap, Bod Péter így panaszkodik erről az öt könyvszerzésre felkérő Ráday Gedeonnak:

"[...] A könyvek szerzéseiben igyekeztem, de kevésre lehet menni, minthogy a régiség és hazánknak sokféle vesződései, amelyek voltak is, megemésztették; **de csuda, hogy e tatár égette, török hamvazta hazában**

csak annyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztulás azelőtt".¹

De a romlás, csonkulás folyamata később sem szűnt meg.

Közép -és Kelet-Európában például a könyvtárak 20.századi sorsába újra végzetesen beleszólt a történelem. Világháborúk, a trianoni döntés az anyaországtól elszakított területek könyvtárainak létét, további sorsát pecsételték meg. A második világháborút követő események aztán az egyházi gyűjtemények felszámolását, szétdarabolását eredményezték. A kárpátmedence térségében az ún. *államosítás* felekezeti tulajdonban lévő bibliotékák, iskolai könyvtárak megszüntetését, értékes magángyűjtemények széthullását eredményezte.

Ami ezekből megmaradt, amit a gyűjtemények egykori állapotáról tudni lehet, azt kell nekünk pontosan számba venni.

MIK A LEGFONTOSABB TENNIVALÓK?

Mindenekelőtt a **SZÁMBAVÉTEL**, a még meglévő **könyvtár-örökség** pontos feltérképezése. Természetesen itt nemcsak a fennmaradt, létező könyvhagyatékokra, könyvgyűjteményekre kell gondolnunk, hanem a megsemmisült, de a maguk idejében jelentős könyvállományok egykori létére utaló adatok felkutatására is.

- Ebből a szempontból igen jelentős a **RÉGI KATALÓGUSOK** számbavétele.
  - eltűnt, megsemmisült gyűjteményekről nem egyszer régi feljegyzések, leltárak katalógusok informálnak. Tájékoztatnak az egykori állomány nagyságáról, össze-ételéről.
  - jelzik a katalógus-készítő jártasságát, hozzáértését, a könyvtártudomány korabeli színvonalát.
  - maradtak fenn olyan leltárak, könyvjegyzékek, melyek a könyvbeszerzés módjáról tájékoztatnak, jelzik azt, hogy hol történt a könyv megvásárlása, esetleg feltüntetik az árát is. Tehát segíthetnének az európai könyvpiac hajdani arculatának rekonstruálásában.

Fontos ezek felkutatása, közzététele. Kísérlet már történt ezirányban. Hiszen az elmúlt években a Szegedi Tudományegyetem kiváló munkacsoportja több 16-18. századi magyar könyvtár katalógusát közzétette.

Ennek a rendkívül hasznos adattárnak a sorát kellene folytatni, különböző régiók levéltári, könyvtári hagyatékaiban lappangó könyvjegyzékeket felkutatni s kiadásukkal elősegíteni a **közös adatbázis létrehozását**.

De ugyanilyen hasznos lenne a levéltári hagyatékokban lévő **családi levelezések** átfésülése is. Hiszen azok, akik valamikor családi levéltárakban

---

¹ Bod Péter levele Ráday Gedeonnak. Magyarigen, 1756.szeptember 20. in Bod Péter: *Magyar Athenas*. Budapest, Magvető, 1982., 468-469.(Magyar Hírmondó).

kutattak, tudják, hogy például főrangú familiák levelezése mennyi könyvbeszerzésre, könyvtárteremtésre vonatkozó információt rejteget. Ezek az információk kiterjednek a családok peregrináló tagjainak könyvügyleteire, arra, hogy külföldi modellek hogyan hatottak rájuk, hogyan fogtak hozzá a tartozásuk idején a könyvgyűjtéshez. Hazatértük után pedig, hogyan szervezték meg például a nyugateurópai országokból való könyvvásárlást. Főrangú családok tagjai számos esetben a könyvbeszerzés lebonyolításához hazájukból külföldre ment akadémitákat használtak fel. Így terjedt aztán századokon keresztül arisztokraták és közrendűek között a könyvvel való foglalkozás divatja.

Ugyancsak fontos feladat a kárpátmedencei könyvgyűjtemények **azonos tipológiai kategóriák szerinti számbavétele**. Gondolok itt elsősorban a **KÖZ** -és **MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK** feltérképezésére. Ezen belül az **EGYHÁZI** és **VILÁGI** gyűjtemények vizsgálatára. Ugyancsak számba kellene venni a különböző régiók **FŐRENDŰ** és **KÖZRENDŰ** gyűjtőinek sorát, természetesen külön figyelmessel fordulni a **NŐI** gyűjtők irányába.

KÖZKÖNYVTÁRAK

Itt elsősorban az **EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEKET** és a különböző **FELEKEZETEK OKTATÁSI INTÉZMÉNYEI MELLETT LÉTESÜLT KÖNYVTÁRAKAT** kell számba vennünk.

Természetesen az előző korszakok történelmi viharai ezeket a gyűjteményeket alaposan megtépázták. Példának egy Erdély peremvidékén kialakult értékes egyházi gyűjtemény sorsát említeném. A **CSÍKSOMLYÓI FERENCESEK KÖNYVTÁRA** az egyetlen fennmaradt középkori eredetű erdélyi magyar könyvgyűjteményünk. Jelentősége abban áll, hogy saját régi állománya mellett megőrzött jónéhány időközben megszűnt magyarországi és erdélyi domonkos, ferences, karthauzi, pálos - rendház gyűjteményéből származó kötetet is. Ugyanakkor itt maradt fenn Kájoni János csíksomlyói munkásságának felbecsülhetetlen szellemi értéket jelentő kéziratos hagyatéka. Bár a 15.század derekán létesült könyvtár nem tartozott a nagyon korai alapítások közé, s nagyságát illetően sem versenyezhetett a tekintélyesebb kolostori gyűjteményekkel, jelentősége vitathatatlan, minthogy tükrözi a reformáció után is megőrzött erdélyi katolikus műveltség szellemi horizontját. A századok viharait átvészelő gyűjtemény több-kevesebb veszteséggel érte meg a 20. századot. Létét később a második világháborút követő drasztikus intézkedések fenyegették. 1951-ben a ferences-rend feloszlásakor a könyvtár helyzete kérdésessé vált. A szerzetesek a gyűjtemény legértékesebb darabjait: ősnymtatványokat, 15-16.századi zenei kódexeket, a Kájoni-kéziratokat, a csíksomlyói iskoladrámákat a kolostortemplom Mária szobrának talpazatába, illetve a kolostor refektóriumának falába rejtették el. Azok a barátok, akik be voltak avatva az elrejtés titkába szétszóródtak, sokan börtönbe pusztultak. Jó három évtized múlva, csodával határos módon derült fény a könyvek rejtekhelyére és lelkiismerets, hozzáértő szakemberek közreműködésével 1980 és 1985-ben sor kerülhetett az időközben nem kis biológiai károsodást szenvedő könyvanyag megmentésére. Itt szeretném megjegyezni, hogy a könyvlelet egyik megmentője, Muckenaupt Erzsébet csíkszeredai múzeológus-könyvtáros fáradozásai nyomán ma pontosan ismerjük a csíksomlyói könyvtár előkerült anyagát. *A csíksomlyói*

ferences könyvtár kincsei című könyvében ismerteti a feltárás történetét, s a példaszzerű pontossággal összeállított Adattári részben leírja az állományt.²

Ha nem is ilyen kalandos a sorsa a többi erdélyi kolostori gyűjteménynek, megsemmisülésük mégis visszavonhatatlanul bekövetkezett. **Az államosítással felszámolt könyvtárak** anyaga meggondolatlan intézkedések következtében szétszóródott. Jó esetben környező városok közgyűjteményeibe kerültek, de nagyrészüik máig is lappang. Szerencsés sors jutott például az 1636-ban alapított mikházi ferences kolostor könyvtára azon részének, amely a marosvásárhelyi Teleki Tékába került, s ott megfelelő raktározási körülmények között egységében őrzik, és ma is kutatható.

A kolostori könyvtárak szétszóródott, lappangó anyagának felkutatása fontos feladat. Fennmaradt leltárak, szakirodalmi utalások, könyvbeírások és más poszessor- jegyek vizsgálatával lehet és kell ezt a munkát elvégezni.

OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖNYVTÁRAI

Magyarországon, Erdélyben, de a Kárpát-medence többi régiójában is a 16. századtól kezdve a felekezeti iskolák mellett, azok hasznára, könyvtárak születtek. Erdélyben például elsősorban **a szerzetesrendek** oktatási intézményeit szolgáló könyvtárakat kell megemlíteni. Természetesen a rendek feloszlatakor ezek jórészt szétszóródtak. **A kolozsvári jezsuita egyetem könyvtára** volt hajdan a legjobban szervezett és legnagyobb erdélyi magyar iskolai könyvtár. Még a 16. század végén ide gyűjtötte össze Báthori István fejedelem a középkori katolikus könyvtárak fellelhető anyagát. A gyűjtemény szétesztendő halódás után előbb a jezsuita, majd a piarista lyceumok keretében fejlődött tovább. 1777-től aztán hivatalosan egyetemi könyvtárként működött. 1784-től felvállalta a főiskola három tagozatának jogi, bölcséleti és orvosi művekkel való ellátását. Az egykori gyűjteményből megmaradt mintegy félezer kötet ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár állományában található és az erdélyi magyar egyetem évszázados múltjának tárgyi bizonyítékaként tekinthető. Töredékesen maradtak fenn a **székelyudvarhelyi és csíkszeredai katolikus gimnáziumok** könyvtárai is. Az egykori gyűjteményekre vonatkozó minden adat rendkívüli jelentőséggel bír, mintahogyan a többi szinte teljes egészében megsemmisült katolikus gyűjtemény is ma már csak utalásokból ismert. **A minoriták aradi bibliothekájának, a váradi volt premontrei gimnázium könyvtárának, a váradi katolikus szeminárium** 1780-tól számon tartott gyűjteményének szétszóródása az erdélyi könyvtárörökség komoly veszteségének tekinthető.

Az **erdélyi protestáns** oktatási intézmények mellett is alakultak könyvtárak. Az anyaországi kollégiumokhoz hasonlóan a 16. század második felétől tanárok, diákok hasznára jöttek létre ezek a gyűjtemények. Az erdélyi református iskolák sorában a legnagyobb és leggazdagabb könyvtára a **gyulafehérvári-nagyenyedi kollégiumnak** volt. Annak ellenére, hogy 1658-ban, 1704-ben és 1849-ben szinte teljes egészében megsemmisült, az erdélyi társadalom áldozatkészsége mindig újrateremtette. Másik jelentős iskolai könyvtár a **marosvásárhelyi református kollégiumé** volt. Az 1557-ben létesült *kisiskolából* kinőtt kollégium mellett létesült könyvtár évszázadokon keresztül a tanárok, diákok számára szükséges szellemi táplálékot jelentette. Bár a 18. század közepén a bibliotheca mindössze 1.205 kötettel

---

² Muckenaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest-Kolozsvár, Balassi-Polis, 1999.

rendelkezett, az alapítványok révén biztosított folyamatos könyvbeszerzésnek és a könyvadományoknak köszönhetően végül is Erdély egyik legtekintélyesebb kollégiumi könyvtárává nőtte ki magát. A 80.000 kötetes gyűjteményt a Bolyaiakról nevezték el, s ma a marosvásárhelyi Teleki Téka könyvállományával együtt áll a kutatók rendelkezésére.

A székelyföldi kálvinisták művelődésének szellemi hátterét a Bethlen János alapította **székelyudvarhelyi kollégium** könyvtára biztosította. Az erdélyi református kollégiumok közül ez az iskola rendelkezett a legszerényebb anyagi lehetőségekkel, úgyhogy a 18.századtól kezdve a coetus számára a könyveket jobbra az iskola pártfogói adták össze.

Természetesen Erdélyben olyan protestáns gyűjteményekről is tudunk, melyeknek nem sikerült túlélni az idők viszontagságait. Az **unitáriusok kolozsvári könyvtára** a 17. század második felében három tűzvész áldozata lett. A **nagybányai református gimnázium** könyvtára megsínylette azt, hogy 1712-ben az iskolát kitelepítették a városból. A gyűjtemény egy részét a jezsuiták vették át és egyesítették saját rendházuk állományával. Az eredeti könyvtár anyagából a 18. század utolsó harmadára alig 250 kötet maradt fenn.

Minden lappangó könyv, minden a könyvtárak hajdani állapotát jelző utalás rendkívül értékes ezeknek a felekezeti közgyűjteményeknek rekonstruálásához. Az erdélyi könyvtárak, levéltárak hagyatékából felszínre került adatokat tovább kell gyarapítani, hogy minél pontosabb képet alkothassunk művelődés- illetve oktatástörténetünkben fontos szerepet játszó könyvtáraink hajdani képéről.

MAGÁNKÖNYVTÁRAK

Főrangú egyháziak és világiak, valamint közrendű papok és az alakulóban lévő **világi értelmiség** könyvgyűjteményeire kell itt figyelniük.

Főpapi könyvgyűjtők.

Magyarországon lényegesen többen voltak mint például Erdélyben. Természetesen itt is észlelhető egyfajta átfedés. Gyűjtők, gyűjtemények kerültek az anyaországból Erdélybe, vagy fordítva. Patachich Ádám (1717-1784) püspök például váradi tartózkodása idején egy 15.000 kötetes könyvtárat hozott létre. Miután 1776-ban kalocsai érsek lett gyűjteményét áthelyeztette az érseki palotába. Ezzel szemben Migazzi Kristóf (1714-1803) váci püspök, bécsi hercegérsek értékes gyűjteménye Erdélybe került, minthogy könyvtárát Bthtyányi Ignác erdélyi püspök vette meg. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Erdély legjelentősebb 18. századi főpapi gyűjteményének **Batthyányi Ignác gyulafehérvári könyvtára** tekinthető.³ Alapját az a 3.000 kötet alkotta, melyet Batthyányi még Rómában a San Appolinare növendékeként szerzett. A rendszeres gyűjtést egri prépostsága idején, Eszterházy Károly mellett kezdte el. Könyvvásárlásra mintegy 80.000 forintot költött. Vásárolt a felosztatott jezsuita rendházak könyvei közül is. Legjelentősebb szerzeménye kétségtelenül az előbb említett Migazzi gyűjtemény. Még 1781-ben tudomására jutott, hogy a bécsi hercegérsek áruba szándékozik bocsátani középkori kódexeit. Amikor Batthyányi

3. Jakó Zsigmond: *Batthyányi Ignác, a tudós és a tudományszervező*. in Magyar Könyvszemle, 107(1991) 353-375.; Mârza, Iacob: *Batthyaneum Könyvtár, Gyulafehérvár*. in Aetas, 1993/ 3 227-229.

megtudja, hogy ezeket csak a nyomtatott könyvekkel együtt adják el, hajlandó az egész könyvtár megvásárlására. 1782-en hajón, szekéren érkezik Erdélyre a gyűjtemény. 1790-ben aztán megszerzi a lőcsei plébánia régi könyv-és kéziratgyűjteményét is. 1794-re könyvei számára Gyulafehérváron egy pompás teremkönyvtárat építtet. Ez lesz a gyűjtemény végső hajléka.

Mint tudjuk, Magyarországon több ilyen galériás, többhajós könyvtárbelső található. Erdélyen csak Batthyányi püspök és Teleki Sámuel kancellár által építtetett teremkönyvtárak hirdetik a 18.századi alapítók esztétikai igényességét és áldozatkészségét. Még csak annyit tegyünk hozzá, hogy a gyulafehérvári könyvtár épületébe a tudománypártoló püspök csillagvizsgálót és nyomdát is létesített. A maga idejében tehát az intézet valóságos tudományos műhely volt. Ma pedig az európai régi könyvkultúra becses múzeuma. Itt őrzik Románia területén lévő középkori kódexek 80 %-át, az inkunábulumok több mint felét. Egyedi kincs a Karoling kori könyvfestészet remekei közé számító *Codex aureus*, s a harmadik legrégebb írott emlékünket, a *Gyulafehérvári Sorokat* tartalmazó 1310-1320 körüli időből származó kódex.

Világi főrangúak könyvtárai.

Ezek között néhány nagy ívű, közösséget szolgáló elképzelésből született gyűjtemény is van az egyéni gyűjtőkédvből születő kisebb formátumú könyvtárak mellett. Báró **Brukenthal Sámuel gubernátor szebeni könyvtára**⁴ a 18.század végén mintegy 13.000 kötetet számláló gyűjtemény. Alapítóját elsősorban az erdélyi szászság művelődésének, szellemi felemelkedésének igénye indította a könyvek gyűjtésére. Brukenthal a könyvek egy részét maga vásárolta bécsi utazásai során, de a gyűjtésben segédkező Neumann kanonok, katalógusok alapján szerezte be számára a frissen megjelent munkákat. Közvetítők Franciaországból, Angliából, Itáliából vásároltak Brukenthalnak. A nyomtatott könyvek mellett természetesen kéziratokat is gyűjtött. Elég, ha csak a róla elnevezett 15.század végén, 16.század elején pergamenre írott breviráriumot említjük. Gyűjteménye 1817 óta Szebenben a könyvtár és múzeum számára szánt impozáns épületben működik.

Az erdélyi könyvtárörökség talán legértékesebb kincse az ugyancsak főúri fáradozásból született **marosvásárhelyi Teleki Téka**.⁵ Bár a 40.000 kötetes enciklopédikus könyvtár megnyitása 1802 őszén történik, állományát a könyvtárat alapító Teleki Sámuel a 18.század második felében gyűjti.1759-1763 közötti tanulmányútja során európai könyvtármodellek hatására dönti el, hogy közkönyvtárat fog létesíteni. Ezt követően Erdélyben, majd Erdély kancellárjaként Bécsben maga bonyolítja le a tudományok minden területéről összeválogatott könyvek gyűjtését és a bibliofil ritkaságok felkutatását. 1796-1819 között Bécsben közzéteszi könyvtárának négy kötetes katalógusát. Az első kötet latin nyelvű előszava és a könyvtáralapító 1800-ban papírra vetett végrendelete jelzik, hogy Teleki köznek szánt tékájával *nemzetében és hazájában a tudományok előmozdítását, a közművelődés terjesztését* kívánta szolgálni.

Megállapíthatjuk, hogy Erdélyben az egyházi és világi főurak gyűjteményei valóban nem státusszimbólumként, valamilyen úri passzióból születtek, hanem a köznek szolgáló, átgondolt, tudatos művelődési program megvalósításaként.

4. Nágler Doina: *A Brukenthal Könyvtár, Nagyszeben*. in Aetas, 1993/3 224-227.

5. Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997.

Ugyanakkor az erdélyi arisztokrácia sorában többen voltak, akik komolyan foglalkoztak könyvgyűjtéssel, még akkor is, ha nem tűzték ki célul nyilvános könyvtár létrehozását, hanem **tékáikat személyes használatra alakították ki**. Ezek közül néhány gyűjtemény időközben szétszóródott, létükről jó esetben fennmaradt könyvjegyzékek, korabeli inventáriumok tanúskodnak. De vannak olyan hagyatékok is, melyek egy-egy iskolai könyvtár állományába kerülve, máig megmaradtak.

A már nem létező hagyatékok közül említsük meg **a koronaőr Teleki József marosvásárhelyi tékáját**.⁶ A 18. századi magyar bibliofil főurak sorában számon tartott Teleki József könyvtárának nagy részét magyarországi lakhelyein tartotta. Ezek zömmel meg is maradtak. Mintegy 3.000 kötetet számláló marosvásárhelyi gyűjteménye azonban szétszóródott, s létéről csak a kortársak írásaiból, s két fennmaradt könyvlistából tudunk. Egy másik megsemmisült erdélyi könyvtár még ennél is nagyobb vesztesége az erdélyi magyar könyvörökségnek.

Bethlen Kata olthévízi könyvtárát végrendeletileg a nagyenyedi kollégiumra testálta. Az adomány 1849-ben a könyvtár többi köteteivel együtt a tűz martaléka lett. Hogy milyen és mekkora volt árva Bethlen Kata gyűjteménye, azt ma már csak a Bod Péter által összeállított könyvlistákból tudjuk.⁷

Az erdélyi főrangú családok könyvgyűjteményei közül néhánynak szerencsésebb sors jutott és máig fennmaradtak. Hosszú a sora azoknak a magántékáknak, melyeket arisztokraták külföldi tanulmányaik idején kezdtek el gyűjteni, vagy amelyeket bécsi hivatalnokoskodásuk idején formáltak a legmodernebb európai olvasmányanyagból.

A 18. század derekától egyre általánosabbá vált az a felfogás, hogy művelt ember úgy állít magának emléket, ha könyveit valamelyik kollégiumba helyezve a közösség hasznára bocsátja. Ezek az adományok képezték a tanintézetek könyvtárainak legjelentősebb gyarapodási forrását. Ma Erdélyben a fennmaradt kollégiumi gyűjteményekből sok hajdani könyvgyűjtő hagyatékát lehet kifejtteni. Ezek között pedig néhány **könyvgyűjtő asszony bibliofilája** a 18. századi erdélyi könyves-paletta érdekes színfoltját képezi.

Jakó Zsigmond erdélyi könyvtörténész az elmúlt években az udvarhelyi kollégium könyvtárába bekerült magántékák közül néhány női gyűjtő adományára hívta fel a figyelmet.⁸

Én magam néhány évvel ezelőtt a marosvásárhelyi Teleki Téka alapítója, Teleki Sámuel feleségének könyvtárát vizsgálva jöttem rá arra, hogy ennek az 1.200 kötetes gyűjteménynek a magvát két korábbi női könyvhagyaték képezi.⁹ Telekiné, iktári Bethlen Zsuzsanna elörökölte nagynénje, Wesselényi Kata könyveit. Ezek között mintegy félszáz könyvben nagyanyja, Rhédei Zsuzsanna poszesszor-bejegyzése található. Ma ez a három egymást követő generációhoz tartozó könyvgyűjtő asszony fáradozásából létrejött magyar téka, az egyetlen teljes egészében fennmaradt 18. századi női könyvgyűjteményünk, s mint ilyen az erdélyi könyv- és könyvtártörténet figyelemre méltó emléke.

Hasznos lenne a többi régióban is elvégezni a női könyvgyűjtők számbavételét, annál is inkább, minthogy feltehetően másutt is az egykori

6. Deé Nagy Anikó: *Marosvásárhely könyves múltjából*. in *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, Mentor, 1999. 195-201.

7. Simon Melinda-Szabó Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. Szeged, Scriptum Kft, 1997. (A Kárpát-Medence korai könyvtárjai II.)

8. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, Kriterion, 1976. 219-251.

9. Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 135-147.

kastélykönyvtárak összegyűjtésében komoly szerepet játszottak a főrangú családok asszonytagjai.

A közrendűek sorából kikerült papok és világi értelmiségiek (jogászok, orvosok, hivatalnokok) **könyvtárai** is jelentős szerepet játszottak az elmúlt korok tudományos-művelődési életében.

A maguk idején ezek képezték az akkoriban jórészt még csak egyszemélyes műhelyekben folyó értelmiségi munka szükséges szellemi hátterét.

Természetesen ezek közül sem mindenik maradt fenn, de kortársak feljegyzéseiből, korabeli leltárakból néhány jelentősebb magántéka képe körvonalazódik. Erdélyben például Bod Péter tekintélyes könyvgyűjteménnyel bírt. Halála után anyagi gondokkal küszködő özvegye a könyveket elárvereztette, tehát az állomány szétszóródott. Szerencsére az árverésre kerülő kötetekről listát készítettek, s ma csupán ez a közel ezer címet leíró jegyzék szolgál fogódzóul a magyarigeni tudós pap könyvtárának rekonstruálásához.

A világi pályákon működő értelmiségiek körében meghonosodott könyvgyűjtés divatját kollégiumi könyvtárakra hagyományozott magántékák jelzik. Említettem, hogy a 18. században az iskolai könyvtárak egyik legjelentősebb gyarapodási forrását a professzorok és más magánszemélyek könyvadományai képezték. Az is előfordult, hogy az iskola az örökösöktől szerezte meg valamelyik elhunyt tanár házi tékáját. Ma az esetleg fennmaradt adománylisták, leltárak, jegyzékek, vagy a könyvekben lévő bejegyzések segítségével lehet ezeket a hagyatékokat kifejteni.

Talán nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy a különböző régiók művelődéstörténetét illetően, milyen rendkívüli jelentőséggel bírnak ezek a gyűjtemények. Segítségükkel vizsgálni lehet az illető kor értelmiségi rendjének művelődési szintjét. Fogalmat lehet alkotni arról, hogy az európai tudományosság eredményei milyen mértékbe jutottak el a Kárpát-medence különböző vidékein tevékenykedő szellemi munkásokhoz. Jó lenne ezeknek a magántékáknak pontos számbavétele mellett a különböző hagyatékokat összevetve megvizsgálni, hogy korszakonként a magyar értelmiség különböző csoportjaihoz milyen mértékben jutott el a külföldi szakirodalom, vagy hogy az egyes gyűjteményekben milyen a hazai és külföldi könyvtermés aránya.

A kárpát-medencei könyvtárörökség rekonstrukcióját, számbavételét - közös feladatvállalásunk reményében - próbáltam felvázolni. Példáimat az erdélyi könyvtártörténet emlékei közül válogattam. Tudom, hogy a Kárpát-medence bármely vidékén több analógiát lehet találni. Sok **átfedés** van, hiszen számos esetben könyvek, könyvtárak kerültek egyik régióból a másikba, mint ahogy művelődéstörténetünk bizonyossága szerint könyvgyűjtőink közül is sokan az anyaországból valamelyik szomszédos országba kerülve folytatták könyvszédésüket. De ennek az ellenkezőjére is van példa. Ezért szükséges **az egész térséget átfogó könyvtártörténet egységes szempontok szerinti vizsgálatának elvégzése, a teljes kárpát-medencei könyvtárörökség feldolgozása.** Jelezni kívántam, hogy a számbavétel során milyen könyvtártípusokra kell figyelniük, még akkor is, ha ezek közül néhány az idők során teljesen megsemmisült, vagy szétszóródott. Fennmaradt töredékkönyvtárak, levéltári források felkutatásával kell és lehet ezeket is rekonstruálni. Közös könyvtár-örökségünk hiteles képét csak ezek számbavétele után lehet majd megrajzolni. **S hogy ez miért**

fontos? Mert egy kicsit ettől is függ múltunk jövője, mint ahogy az is biztos, hogy e nélkül a szellemi tőke, humán erőforrás nélkül nem léphetünk egyenlő eséllyel a többi művelt európai nemzet között a ránk köszönő új évezredbe.